

“RIM HUQUQIDA OILAVIY HUQUQIY MUNOSABATLAR”

Termiz davlat universiteti yuridik fakulteti
*2-bosqich talabasi **Jo'rayev Umidjon***
Ilmiy rahbari Termiz davlat universiteti
yuridik fakulteti jinoyat huquqi va fuqorolik
huquqi kafedrasi o'qituvchisi
Tursunov Behruz Normurod o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada rim huquqida oila, nikoh tushunchasi, nikohga kirish shartlari, er-xotinning shaxsiy va mulkiy huquq va majburiyatlari, ota hukmronlik instituti, vasiylik va homiylik haqida batafsil yoritilgan. Rim huquqi o'zining shaxsiy jarayonida yuridik munosabatlar va tartibga solinishi bilan juda katta ahamiyatga ega. Bu munosabatlar Rim davlati, uning imperiyaga aylanishi jarayonida o'zgarib, murakkablashgan. Rim huquqi munosabatlarni ikki huquqli qismlarga bo'lgan: er-xotin munosabatlari va ota-onalar bilan bolalar o'zaro munosabatlari. Har ikki tizim o'zaro ijtimoiy va huquqiy munosabatlarga qobiliyatli bo'lib, ularda ayollar, bolalar va meros kabi masalalar hal etilgan. Rim huquqida qulay tizimda er-xotinlarning huquqlari va barqarorligi taminlangan. Masalan, Rimda nikoh o'rnatish va undan ajralishning o'ziga xos tartiblari mavjud edi. Rimda ayollar ijtimoiy qatlamlarga qarab turli huquqlarga ega bo'lib, ba'zida ular boshqa yerlarga mustaqil mulk huquqini boshqarish huquqiga ega bo'lganlar. Bolalar bilan bog'liq huquqiy munosabatlar esa ko'proq ota-onaning huquqlari va huquqiy munosabatlariga bog'liq edi. Rimda ota-onaning o'z farzandlariga nisbatan mutlaq huquqlari mavjud edi, ular farzandlariga ta'lim berish, merosga olish, va boshqa huquqiy masalalarni boshqaradi.

Kalit so'zlar: Oila, nikoh, vasiylik, homiylik, shaxsiy va mulkiy huquq, ota-ona huquqlari, ota onaning oldidagi bola huquqlari va boshqa oilaviy huquqiy munosabatlar.

Qadimgi rim jamiyatida oila davlat yacheykasidan iborat bo'lgan uy-xo'jaligini boshqaruvchisi, ota-ona, aka-uka, opa-singil, qullar, vasiylik, yoki homiylikda bo'lgan shaxslarning jamoasi bo'lib hisoblangan. Rim oilasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri oila dastlab agnat uslubida vujudga kelgan, yani ular qon- qarindoshlik munosabatlari asosida emas, balki bo'ysunish va hukmronlik, boshqaruv munosabatlarni birinchi o'ringa qo'yib tuzilgan oilalardan iborat bo'lgan. Agnatlar oilasi deb, oila boshlig'ining o'z oilasidagi bollari, xotini, xo'jaligida yashovchi barcha shaxslarning jamoasiga aytilgan. Qadimgi rim jamiyatida oila boshlig'ining huquqi chegaralanmagan. o'g'illari yoki oilada yashovchi boshqa shaxslar tomonidan shartnomalar tuzilgan bulsa, bu shartnomalardan kelib chiqadigan foydalar otaga zarar

yetkazish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar bo'lsa, ota uning uchun javobgarlikni bo'yniga olmagan. Rim davlatida vujudga kelgan oilalar dastlab ibtidoiy jamoa tuzumining xususiyatlarini o'zida ifodalab, jamoa xarakteriga mos kelib urug'chilik tuzumi bilan bog'liq bo'lgan.

Rim quldorlik jamiyatida nikoh orqaligina oila vujudga kelgan. Mashhur Rim huquqshunosi Modestin nikoh tushunchasini quyidagicha tariflaydi: "Nikoh er va xotin o'rtasida xudo va insoniyat huquqlariga asoslanib butun umr bo'yi tuziladigan, hamda o'ziga tegishli bo'lgan munosabatlarni muddatsiz amalga oshiradigan ittifoqdir". Rim huquqi o'zining rivojlanish tarixida ikki xil nikohni tan olgan, birinchidan, qonuniy nikohni, ikkinchidan, nikohning "konkubinat" usuli yani noqonuniy nikoh. Qonuniy nikoh deganda "ius conubii" yani qonuniy nikohga kirish huquqi asosida vujudga kelgan, tug'ilgan farzandlar Rim davlatining fuqarosi bo'lib hisoblanadigan va otasining oz bolalariga bo'lgan hukmronligini, hokimiyatini ta'minlab bera oladigan munosabatlarga tushuniladi. Konkubinat usuli esa "ius conubii"ga, yani qonuniy nikohga kirish huquqiga ega bulmagan shaxslar tomonidan, lekin qonun tomonidan ruxsat etilgan doimiy ravishda birga yashash faoliyatiga tushunilgan. Rim davlatida ayniqsa eramizning 1-asrida ikkita qonun qabul qilinib, ularda erkaklar 25yoshdan 60yoshgacha, xotin-qizlar 20yoshdan 50yoshgacha turmush qurishlari shart qilib quyilgan. Imperator Yustinian davriga qadar Rim davlatida nikoh shakllari ikki xil tuzilishda bo'lgan. "Cum manu mariti" – oilada erning hukmronligi taminlangan va "sine manu"- ozod bo'lgan nikoh sifatida, ya'ni xotinning hukmronligini taminlash asosida tuzilgan nikoh shakllari mavjud bo'lgan. "Cum manu mariti" asosida tuzilgan nikohda turmushga chiqqan xotin erining hukmronligiga, qaramligiga, agar eri oila boshlig'iga qaram bo'lgan bo'lsa, bunday holatda oila boshqaruvchisi (pater familias) qaramligi, hokimiyati ostiga o'tadi. "Sinu manu"- xuddi konkubinat, ya'ni nikohdan o'tmasdan yashash huquqiga o'xshasa ham, lekin xotin kishi Rim oilasini vujudga keltirishi hamda bolalarga ega bolib, ularni tarbiyalash maqsadi borligi bilan farq qiladi.¹

Qadimgi Rim davlatidagi vujudga kelgan shaxsiy va mulkiy munosabatlar, huquq va majburiyatlar "cum manu" va "sine manu" asosida tuzilgan nikoh munosabatlaridan kelib chiqib bir biridan ancha farq qilgan. "Cum manu" asosida tuzilgan nikoh huquqiy munosabatlarida xotin kishi o'z bolalari bilan "filias loco" (filias loko)ga binoan er kishining hokimiyati, ya'ni qo'l ostiga o'tardi. Butun hokimiyat erga berilgan edi. Rim davlatining dastlabki davrlarida erning hokimiyati cheksiz, xuddi mutloq monarxiyadagidek bo'lgan, lekin xo'jalik hayotining rivojlanishi va madaniy turmushning takomillashishi natijasida er hukmronligi, uning hokimiyati ancha chegaralanib, xotinini o'ldirish yoki uni ijaraga berib yuborish, kabi huquqlari to'la

¹ <https://library-tsul.uz>

yo'qola boshladi.² “Sine manu” asosida tuzilgan nikoh munosabatlarida xotin kishi o'zining haqiqiy otasi hukmronligida qolib, oldingi oilasiga mansub bo'lib, mustaqil asosda o'zining huquqiy holatini saqlab qolgan. Lekin xotin kishi boshqa oilaga tushgandan keyin baribir eri ustunlik qilgan, imtiyozli holatlarga ega bo'lgan huquqlarini o'zida saqlab qolgan. Turmushga chiqqan xotin kishining mavqei erining mavqei, uning jamiyatda tutgan o'rni bilan bog'liq bo'lgan (masalan: erining familiyasiga o'tgan, pretor bo'lsa pretor xotini, zodagon bo'lsa zodagonlar oilasi kelini) hamda erining doimiy yashab turgan joyi xotinning ham yashash joyi hisoblangan. Nikoh munosabatlari asosida xotin o'z uyidan olib kelgan ashyolarini, uy boshqaruvchisi va boshqa shaxslar tomonidan berilgan “hadya qilingan mulklar, to'y sovg'asi”mi er-xotinning oilaviy hayotidagi moddiy qiyinchiliklarni yengillashtirish maqsadida ishlatardi. Respublikanlar ilk davrida “sum manu” asosida tuzilgan nikohlarda “to'y sovg'asi” ga huquqiy holat o'rnatilmagan bo'lib, u xotin tomonidan olib kelingan mulklar qatorida, ya'ni erining mulki tarkibiga kiritilgan. “Sine manu” nikohi asosida esa xotinning mulklari va boshqa shaxslar tomonidan xotiniga berilgan mulklarga boshqacha huquqiy rejim o'rnatilib, agar nikohdan ajralish yoki erining vafoti bilan bog'liq munosabat kelib chiqsa, barcha olingan “to'y sovg'alari” og'zaki kelishish asosida er tomonidan qaytarib berishlik asosida amalga oshirilgan. Agar asossiz nikohdan ajralishga xotin sabab bo'lgan bo'lsa, pretor tomonidan da'vo qo'zg'atilib, mulkning noma'lum bir qismi erda qoldirilgan va bunga asos qilib xotin kishining aybi, ya'ni nikohdan ajralish sababi ko'rsatilgan.³

Vasiyning vakolati o'ziga o'zi xo'jayin bo'lgan shaxsning kasalligi yoki boshqa holatlari tufayli, o'z mulkini qo'riqlay olmasligi, boshqarish yoki uni tasarruf eta olmasligi, uning jismoniy yoki ma'naviy tomondan qilayotgan harakatlarini qonuniy asosda amalga oshirishdan iborat bo'lgan. Ota hukmronligi institutining yaxshi ishlamaganligi, o'z qo'l ostidagi shaxslarning huquqlarini himoya qila olmasligi ham vasiylik va homiylikni keltirib chiqargan.⁴ Vasiylik Gay Institusiyaga va XII Jadval qonunlariga asosan xotinlar ! ustidan 25 yoshgacha, hatto vasiyatnomada «to turmushga chiqmaguncha» degan so'z va muddat bo'lsa, turmushga chiqqunicha ayniqsa xotinlarga, pul va ashyolarga o'ch bo'lganligidan, ularning tabiati yengilroq ekanligidan kelib chiqib vasiylik tayinlangan. Vasiy faqat o'z vasiyligida bo'lgan shaxsning manfaatini ko'zlab harakatlarni amalga oshirishi lozim bo'lgan.⁵ O'zining manfaati uchun biror bir harakat qilsa yoki vasiylikda bo'lgan shaxsning mulkini, uyini yoki biror ashyoni sotib, vasiyligida bo'lgan shaxsga zarar yetkazadigan bo'lsa, da'vo asosida yetkazilgan zarar to'liq vasiydan to'latib olingan. Vasiyning burchi vasiyligida

² <https://www.yumpu.com>

³ Rim huquqi (V. Topildiyev, S. Isxakov, A. Raxmonov darslik).

⁴ <https://uz.wikipedia.org>

⁵ <https://uz.wikipedia.org>

bo'lgan shaxs tomonidan tuzilgan shartnoma va majburiyatlarni tasdiqlash, shartnoma tuzishlik uchun maslahatlar berish yoki oldindan kelishib olish masalalarini ham hal qilishdan iboratdir. Imperator Septimin Sever (195 yil) davriga kelib vasiyning o'z vasiylikida bo'lgan shaxsning qishloqdagi yerlarini yoki shahardagi yerlarini sotishi yoki garovga qo'yishi to'liq asosda man etildi. Ulardan tashqari vasiy va uning homiylikida bo'lgan shaxslar o'rtasida nikoh tuzilishlariga ham yo'l qo'yilmagan. Rim davlati huquqi tarixida vasiylikdan tashqari homiylik ham mavjud bo'lgan. . Homiy - voyaga yetgan shaxslar tomonidan o'z mulkini boshqaga o'tkazish, aqli noraso, jismoniy tomondan kamchiligi bor shaxslarga qilgan harakatlarini to'liq tushunib yeta olmaydigan shaxslarga tayinlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rim huquqi (V. Topildiyev, S. Isxakov, A. Raxmonov darslik).
2. <https://library-tsul.uz>
3. <https://uz.wikipedia.org>
4. <https://www.yumpu.com>